

บทที่ ๓

การบำเพ็ญศีลบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ ความหมายของบารมี

ความหมายดั้งเดิมของ บารมี คือในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็แบ่งเป็น ๒ แนวทางใหญ่ เช่นเดียวกับความหมายในปัจจุบันคือ ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือ ความเต็มเปี่ยม และธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลुพระโพธิญาณ^๑

คำว่า “บารมี” ตามรูปศัพท์มีผู้แสดงความเห็นอยู่หลายแห่ง ทั้งในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา หรือหนังสือรุ่นใหม่ที่ท่านผู้รู้ได้แต่งไว้ เช่น พจนานุกรมและหนังสือที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ ซึ่ง มีดังต่อไปนี้

นักวิชาการบางกลุ่มได้ตีความหมายของ ปรม ว่า ผู้เต็มเปี่ยม ผู้ที่ยอดยิ่ง และ “บารมี” ซึ่งเป็นรูปศัพท์อิตถีลิงค์ว่า “ความเป็นเลิศ” คุณธรรมหรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็นเลิศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า

บารมี สันนิษฐานว่า ออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยากยิ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้บำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจำแล้วโดยมากจักแก่เฉพาะบางประการ เนกขัมมะได้แก่การออกบวชโดยอธิบายว่าออกจากกาม สัจจะน่าจะได้แก่ การซื่อตรง หรือการตั้งใจทำจริง การมุ่งแสวงหาความจริง แต่ในชาดกปรกณจัดเอาการยกเอาความเป็นจริง อยู่อย่างไร ขึ้นตั้งอธิฐานเพื่อสำเร็จผลที่มุ่งหมาย เป็นสัจจะบารมี อธิฐานได้แก่การตั้งใจมั่น อุเบกขาได้แก่ความไม่ยินดียินร้าย บารมีเหล่านี้ท่านแยกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี สิริเป็นบารมี ๓๐ ทศ

บารมี คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุลุคตหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ คือทาน, ศีล, เนกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิฐาน, เมตตา, อุเบกขา^๒

^๑ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๑.

การวิเคราะห์การประกอบรูปศัพท์ตามแบบนี้ ในฝ่ายเถรวาทมีปรากฏในฎีกาของพระคัมภีร์ ชินาลังการ ว่า คุณชาติทั้งหลายเหล่านี้โดยย่อไปถึงซึ่งฝั่ง คือพระนิพาน ได้แก่ยังพระนิพานให้เป็นไปหรือให้สำเร็จ คุณชาติทั้งหลายเหล่านั้นย่อมชื่อว่าปารมีโย ฉะนั้นบัณฑิตย่อมเรียกธรรมทั้งหลาย มีเจตนาในการให้ทานเป็นต้นว่า บารมีหรือปาริตา เพราะเป็นธรรมซึ่งยังพระนิพาน ให้สำเร็จได้”^๓

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายบารมีไว้สรุปความว่า บารมีคือ ความเป็นเลิศ^๔ บารมีหมายถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมด คือ การหลุดพ้นถึงพระนิพาน^๕ บารมีเป็นที่สุดแห่งอภิญญาคือ บรรลุอรหัตตอันเป็นที่สุดแห่งอภิญญา^๖

บารมี หมายถึงการ บรรลุความสำเร็จ^๗ ในอรรถกถาอธิบายว่า วลีปตโต ได้แก่ เป็นผู้ถึงความเป็นผู้ชำนาญคล่องแคล่ว ปารมิปตโต คือเป็นผู้ถึงความสำเร็จ^๘

ความหมายของคำว่าบารมีในมัชฌิมนิกาย^๙ เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของพระสูตรต้นตปิฎก มีข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมโดยตรง มีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงวิธีการระงับกิเลส เช่น มุลปริยายสูตร กล่าวว่า คือการละ โดยการพิจารณาเห็น, การสังวร, การเสพอเฉพาะ,การอดกลั้น, การเว้นรอบและการบรรเทา

ในพระไตรปิฎก ให้ความหมายของคำว่า บารมี หมายถึง ถึงฝั่งได้ อธิบายว่าผู้ใดประสงค์จะไปสู่ฝั่ง ผู้นั้นก็ชื่อว่า ผู้ถึงฝั่งได้ ผู้ใดกำลังไปสู่ฝั่ง ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งได้ ผู้ใดไปถึงฝั่งแล้ว ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งได้ ดังที่ปรากฏในขุททกนิกาย มหานิทเทศ กามสูตรตนิเทศ^{๑๐} ว่าภิกษุทั้งหลาย คำว่า พราหมณ์ ผู้ข้ามได้แล้ว ถึงฝั่งแล้ว ยืนอยู่บนบก นี่เป็นชื่อของพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้น

^๒พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมพิมพ์ครั้งที่ ๑๑**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑.

^๓ ฎีกาของพระคัมภีร์ชินาลังการ ผูก๑, ลาน หน้า ๒ บรรทัดที่ ๒ ตั้หมายเลข ๖๖๘๓ ต.๑๒๗ ข.๕/๕.

^๔ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๔๗๐.

^๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **“ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”**, หน้า ๒๔

^๖ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๘๔.

^๗ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **“ทศบารมี ทศพิรชาธรรม”**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

^๘ ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/๒๑๒.

^๙ เป็นนิกายที่สอง ในพระสูตรต้นตปิฎก ประกอบด้วยพระสูตรที่มีความยาวปานกลางมี ๘๐ ภาณวาร แบ่งออกเป็น ๓ ปันณาสก์ คือ มุลปันณาสก์ มัชฌิมปันณาสก์ และอุปริปันณาสก์ แต่ละปันณาสก์มี ๓๐ พระสูตร

^{๑๐} ช.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๕-๒๖.

ถึงฝั่งได้ด้วยความรู้ยิ่ง ถึงฝั่งได้ด้วยความรู้ ถึงฝั่งได้ด้วยการละ ถึงฝั่งได้ด้วยการเจริญภาวนา ถึงฝั่งได้ด้วยการทำให้แจ้ง ถึงฝั่งได้ด้วยการเข้าสมาบัติ ถึงฝั่งได้ด้วยรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ถึงฝั่งได้ด้วยการเจริญอริยมรรค ๔ ถึงฝั่งได้ด้วยการทำให้แจ้ง นิโรธ ถึงฝั่งได้ด้วยการเข้าสมาบัติ ๘ พระอรหันต์ นั้นถึงความชำนาญบรรลุมรรคในอริยศีล ถึงความชำนาญบรรลุมรรคในอริยสมาธิ ถึงความชำนาญบรรลุมรรคในอริยปัญญา ถึงความชำนาญบรรลุมรรคในอริยวิมุตติ

ในสมัยพุทธกาลนั้น มีนักบวชหลายจำพวก ต่างพยายามค้นหาธรรมสูงสุด และต่างอ้างว่าได้บรรลุความเป็นเลิศกันทั้งสิ้น สังคราวมานพ^{๑๑} ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ ว่า ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่ได้ถึงซึ่ง “บารมี” หรือที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน และรู้เฉพาะซึ่งหนทางแห่งความบริสุทธิ์แต่ต้น (หรือในเบื้องต้น) นั้น พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในจำพวกใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกประเภทของสมณพราหมณ์ออกเป็น ๓ ประเภท ดังความต่อไปนี้

พราหมณ์ สมณพราหมณ์บางพวก เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ (บารมี) อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติตนคือยอมรับซึ่งอาทิพรหมจรรย์ ท่านพระโคตม ในบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ท่านพระโคตมผู้เจริญ เป็นสมณะเหล่านั้น

ภราทวาชะ เราย่อมกล่าวความต่างกัน (แยกประเภท) ขอสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติตนคือยอมรับซึ่งอาทิพรหมจรรย์ ดูก่อนภราทวาชะสมณพราหมณ์ทั้งหลายจำพวกหนึ่งเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชา

ภราทวาชะ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่ง เป็นผู้บรรลุความเป็นเลิศ อันเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในทิวธรรมแล้ว ด้วยการรู้ยิ่งแล้วซึ่งธรรมด้วยตนเองนั้นเทียว ในธรรมทั้งหลายอันไม่ได้ฟังกันมาก่อน ย่อมรู้เฉพาะซึ่งอาทิพรหมจรรย์ เราย่อมเป็นผู้หนึ่งดูก่อนภราทวาชะเธอพึงรู้โดยปริยายนี้แล

จากข้อความที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงจำแนกสมณพราหมณ์นักบวชที่อยู่ในสมัยนั้นเป็น ๓ จำพวก ทุกคนล้วนแต่บรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน ใช้คำว่า “ทิฐิธัมมาภิญญาโวसानปารมิปปตตะ” ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน คำว่า “โวसान” แปลว่าความเป็นที่สุด คำนี้เป็นคำไข หรือเป็นคำอธิบาย (Synonym) ของคำว่าบารมีลักษณะไวยการณเช่นนี้อาจจะเป็นการไขความตามแบบที่เรียกว่า วิวริย วิวรณ ในสำนวนบาลีแปลว่า “คือ” หรือเป็นกัมมธารยสมาสนิดที่เรียกว่าอวธารณะ แปลว่า “คือ” เหมือนกัน ในที่นี้ใช้คำอธิบายว่า “บารมี” ว่า หมายถึง “ความเป็นที่สุดอภิญญาในปัจจุบัน”

^{๑๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๖/๕๙๙-๖๐๐.

ตามที่ได้ศึกษากันมา พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า อภิญญามี ๖ อย่างด้วยกัน คือ อิทธิวิธี ทิพพโสต เจโตปริยญาณ ทิพพจักขุ ปุพเพนิวาสานุสสติ และอาสวักขะ แต่อภิญญา ๓ อย่างหลังเท่านั้นที่จำเป็นต่อการถึงความดับสิ้นแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง ตามวิสุทธิมรรค ถือว่า อาสวักขยญาณเท่านั้นที่เป็นโลกุตตรอภิญญา นอกนั้นเป็นโลกียอภิญญา ในทางพระพุทธศาสนาที่สุดแห่งอภิญญา คือ อาสวักขะ แต่ในพระสูตรนี้ อภิญญาโอสถหมายถึงที่สุดแห่งความรู้ ผลสุดท้าย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้หมายถึงผลสุดท้ายทางพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านวิธีเข้าถึงธรรมะของสมณพราหมณ์สองประเภทแรก เพราะเป็นผู้เรียนฟังกันมาตามคัมภีร์เหมือนกับผู้ที่ได้ไตรวิชา คือพระเวททั้ง ๓ และเพราะเป็นผู้ตรึกตรองเอาเองเป็น “ตักกิ” ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่อง ทรงให้พิจารณาด้วยตนเอง

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบาร์มีในทิวฏฐธรรม คือทรงย้ำธรรมาปฏิบัติในปัจจุบัน ไม่ใช่การสะสมจากอดีต หรือรอที่จะได้รับผลในอนาคต เป็นเรื่องที่ทำในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบัน จะสังเกตได้ว่าข้อธรรมที่จะช่วยให้บรรลुบาร์มีที่กล่าวใน มัชฌิมนิกาย เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ในโลกนี้ คือ โลกที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะ โลกที่เห็นได้ด้วยตา ใน สคารวสูตร^{๑๒} ได้ทรงแจกแจงธรรมาปฏิบัติถึงขั้นตอนที่พระองค์ได้ปฏิบัติจนบรรลุพระอนุตร สัมมา-สัมโพธิญาณ คือ

๑. เสด็จออกบรรพชา

๒. กระทำอาภิกขุญญาตนะ ในสำนักอาหารดาบส

๓. กระทำเนวสัญญานาตัญญาตนะ ในสำนักอุทกดาบส

๔. ประพตีสถิก ออกจากกามโดยบำเพ็ญทุกกรกิริยา

๕. เสวยพระกระยาหารให้มีกำลัง สกัดจากกาม จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน ถึงจตุตถฌาน ทำจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส อุปกิเลส ไม่หวั่นไหว

๖. บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในปฐมยาม

๗. บรรลุตูปปตญาณ ในมัชฌิมยาม

๘. บรรลุอาสวักขยญาณ ในปัจฉิมยาม

๒. มหาสกุททายสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณาสก^{๑๓} ใช้คำว่า “บาร์มี” หรือ “อภิญญาโอสถปารมี” ในความหมายเฉพาะในพุทธศาสนา หมายถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมด คือ การหลุดพ้นถึงพระนิพพาน ดังข้อความดังนี้

^{๑๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๕/๗๗๗/๑๘๘.

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๐/๒๕๓.

พระสาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตามธรรมของเรา พระสาวกของเราเป็นอันมากได้บรรลุความเป็นเลิศ (ที่สุด) คือ ที่สุดแห่งอภิญญา

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่สกุลุทายิปริพาชก ซึ่งกราบทูลว่าพระสาวกต่างนับถือพระสมณโคดม เช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงเหตุที่พระสาวก ถือว่าพระองค์เป็นสรณะและได้บรรลุบารมี ซึ่งอธิบายว่า คือความเป็นเลิศที่สุดในทางพุทธศาสนา หรือการบรรลุจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม

พระสูตรนี้ยังได้แจกแจงข้อธรรมที่ทำให้บรรลุบารมี ซึ่งจะปฏิบัติได้ตามขั้นตอนต่อไปนี้

๑. เจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตในจิต ธรรมานุปัสสนา พิจารณาเห็นธรรมในธรรม โดยต้องมีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ

๒. เจริญสัมมปปธาน ๔ คือ ความเพียรอันยิ่งยวด ๔ ประการ คือ

สังวรปธาน เพียรเพื่อกันอกุศลธรรม ซึ่งยังไม่เกิด

ปหานปธาน เพียรเพื่อละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

ภาวนापธาน เพียรเพื่อความบังเกิดแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด

อนุรักขนาปธาน เพียรเพื่อความตั้งมั่นแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เจริญอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทสมาธิ, วิริยสมาธิ, จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ

๔. เจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ (ศรัทธา), วิริยอินทรีย์ (วิริยะ), สตินทรีย์ (สติ), สมาธิทรีย์ (สมาธิ), ปัญญินทรีย์ (ปัญญา)

๕. เจริญพละ ๕ คือ สัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละ, ปัญญาพละปิตติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ม สมาธิสัมโพชฌงค์, อุเบกขาสัมโพชฌงค์, อาคัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละคืน

๖. เจริญโพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์, อัมมวิจยสัมโพชฌงค์, วิริยสัมโพชฌงค์, ปิตติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, สมาธิสัมโพชฌงค์, อุเบกขาสัมโพชฌงค์, อาคัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละคืน

๗. เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๘. เจริญวิโมกข์ ๘ คือ ภาวะของผู้หลุดพ้นจากสิ่งโลกียะ ผู้ที่เจริญวิโมกข์ ๘ มี ๘ ชั้นคือ

๑. รูปิ – ผู้ได้รู้ประมาณย่อมเห็นรูป

๒. อรูปสัณญี – ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก

๓. ผู้รับรู้สุภะ – น้อมใจเชื่อว่ากสิณเป็นของงามอย่างเดียว

๔. ผู้บรรลุอกาสานัญจายตะนะ

๕. บรรลุนิยามญาณายตนะ

๖. ผู้บรรลุนิยามญาณายตนะ

๗. ผู้บรรลุนิยามญาณายตนะ

๘. ผู้บรรลุนิยามญาณายตนะ

๙. เจริญนิยามญาณ (อภิญญา – อายตนะ) ๘ (เหตุเครื่องครอบงำธรรมอันเป็นข้าศึกและ
 อารมณ์, ขึ้นแห่งความเชี่ยวชาญ (steps of mastery) ขั้นตอนที่จะระงับอินทรีย์หรืออายตนะ) คือ

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกเล็กน้อย

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอกไม่มีประมาณ

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีเขียวเหมือนดอกผักตบ

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีเหลืองเหมือนดอกกระรณิกา

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีแดงเหมือนดอกเส้ง

มีรูปสัญญาในภายใน เห็นรูปภายนอกสีขาวเหมือนดาวประกายพรึก

๑๐. เจริญนิยามญาณ ๑๐ คือ ปฐวีกสิณ, อาโปกสิณ, เตโชกสิณ, วาโยกสิณ,
 นีลกสิณ, ปิตตกสิณ, โลหิตกสิณ, โอทาทกสิณ, อากาสกสิณ, วิญญานกสิณ

๑๑. เจริญนิยาม ๔ คือ ปฐมญาณ มี วิตก วิจาร ปิติ สุขอันเกิดแต่วิเวก, ทุตติญาณ มี
 ความผ่องใสแห่งจิตภายใน ไม่มีวิตกวิจาร มีปิติ และสุขเกิดแต่สมาธิ, ตุตติญาณ มีอุเบกขา มีสติ มี
 สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายปิตินั้นไป, จตุตถญาณ ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติ
 บริสุทธิ์

๑๒. ดูกายว่าประกอบด้วย มหาภูต ๔ (ธาตุ ๔) มีการทำลายและกระจัดกระจาย
 เป็นของธรรมดา

๑๓. ปฏิบัติที่ปฏิบัติแล้ว จะมีฤทธิ์นิรมิตกายอื่นจากกายนี้ได้ (เท่ากับดูกายว่ากาย
 มีใจหรือมโนประกอบ)

๑๔. ปฏิบัติที่ปฏิบัติแล้ว จะบรรลุอิทธิวิธี (การเข้าฌาน)

๑๕. ปฏิบัติที่ปฏิบัติแล้ว มีทิพโสตา

๑๖. ปฏิบัติที่ปฏิบัติแล้ว กำหนดรู้จิตของผู้อื่นด้วยใจ ว่าจิตนั้นมีหรือปราศจาก
 ราคะ โทสะ โมหะ หลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้น (เจโตปริยญาณ)

๑๗. ปฏิบัติที่ปฏิบัติแล้ว ระลึกชาติได้ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ)

๑๘. ปฏิบัติที่ปฏิบัติแล้วจะรู้จุดและอุบัติของสัตว์ รู้ว่าถ้าประพาสสุจริต จะไปสู่คติ
 ถ้าประพาสทุจริตรจะต้องไปทุคติ (จุตูปปาตญาณ)

๑๙. ปฏิปทาที่ปฏิบัติแล้ว จะทำให้บรรลุเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ด้วยปัญญาอันยิ่ง (ได้อาสวักขญาณ)

ข้อธรรมเหล่านี้มีปรากฏในพระสูตรอื่น เช่น กินติสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกเป็นต้น

๑. อนุปทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก^{๑๔} เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงถึงการที่พระสารีบุตรบำเพ็ญธรรมตามคำสอนของพระบรมศาสดา และได้บรรลุบารมี (พระอรหัตผล) ขึ้นตอนที่พระสารีบุตรปฏิบัติ คือ

๑. ปฐมนจนถึงจตุตถฌาน
๒. อากิญจัญญายตนะ
๓. อากาสาณัญจายตนฌาน
๔. วิญญานัญจายตนฌาน
๕. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
๖. สัญญาเวทยิตนิโรธ

เมื่อเจริญตามลำดับแล้วจะได้หลักธรรมต่าง ๆ สรุปลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา และ วิมุตติ ดังมีความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลย่อมกล่าวอยู่โดยชอบ พึงกล่าวซึ่งภิกษุรูปใดว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุบารมี ในศีลอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุบารมี ในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุบารมี ในสัญญาอันเป็นของพระอริยะบุคคลผู้กล่าวชอบอยู่ พึงกล่าวถึงพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุบารมี ในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม คือบรรลุบารมีในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจบารมี ใน วิมุตติอันเป็นของพระอริยะ

คำว่า วลีปัตโต ในที่นี้เป็นคำขยายความหมายของปารมิปัตโต วส แปลตามรูปศัพท์ว่า อำนาจ หมายถึงความยิ่งใหญ่ วลี (วสี) แปลว่าผู้มีอำนาจ (เหนืออินทรี) มีความสามารถเต็มเปี่ยม ในด้านการทำสมาธิหมายถึงผู้มีความคล่องที่จะเข้าฌาน คงพอตีความหมายได้ว่า ความยิ่งใหญ่ที่สุด ความเป็นเลิศได้

คัมภีร์ ซึ่งมีลักษณะภาษาและเนื้อหาแสดงว่าแต่งขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ แต่ได้จัดรวมไว้ในพระไตรปิฎก คัมภีร์ได้ใช้คำว่า “บารมี” ในความว่าเป็นเลิศ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ตามขั้นตอนของการปฏิบัติ และการศึกษาต่อไป

^{๑๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓/๑๕๒-๑๖๕.

คัมภีร์มหานิทเทส อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย แต่ตัวมหานิทเทส เป็น อรรถกถาของสุตตันปิฎก อรรถกถารรค ส่วนที่ยกมาในที่นี้เป็น อรรถกถาของกามสูตร อันเป็นสูตรกล่าวถึงการเว้นจากกามคุณ มีข้อความว่า

บุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบาร์มีในศีล อันเป็นของพระอริยะเป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบาร์มีในสมาธิอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบาร์มีในปัญญาอันเป็นของพระอริยะ เป็นผู้มีอำนาจเต็ม บรรลุบาร์มีในวิมุตติ อันเป็นของพระอริยะสำนวนตอนนี้ (คล้ายกับอนุปทสูตรที่ยกมาเบื้องต้น) เป็นคำอธิบายบทว่า ปารคว่าหมายถึงขั้นตอนของการสำเร็จพระอรหันต์หรือออกจากกามได้ โดยอาศัยศีล สมาธิปัญญา ศัพท์ปารคู่นี้มาจาก ปาร + คม + ธาตุ + รุปปัจจัย แปลว่าผู้ถึงฝั่ง (หมายถึงพระนิพพาน)ข้อที่น่าสังเกต คือ มีการใช้ศัพท์ ปารมิปตโต อธิบายศัพท์ปารคู อาจแสดงว่าเริ่มเกิดความเชื่อว่าศัพท์ปารมีมาจาก Param + I ก็เป็นไปได้ พิจารณาอีกอย่างหนึ่งในที่นี้ ท่านอาจจะเทียบปารมิ เท่ากับ ปาร (หมายถึงความเป็นเลิศ, นิพพาน)

บาร์มีในความหมายธรรม ๑๐ ประการ อันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลุพระโพธิญาณ

ก) ในมหานิบาตชาดก^{๑๕} กล่าวถึงการบำเพ็ญบาร์มีใน ๑๐ ประการคือ

๑. เตมียชาดก พระเจ้าเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบาร์มี
๒. มหาชนกชาดก พระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบาร์มี
๓. สุวรรณสามชาดก สุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบาร์มี
๔. เนมิราชชาดก พระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญอิชฐานบาร์มี
๕. มโหสถชาดก พระมโหสถบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบาร์มี
๖. ภูริทัตชาดก พระเจ้าภูริทัตทรงบำเพ็ญศีลบาร์มี
๗. จันทกุมาร พระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบาร์มี
๘. มหานารทกัศสพชาดก พระมหานารทกัศสพทรงบำเพ็ญอุเบกขาบาร์มี
๙. วิรุทธชาดก วิรุทธบัณฑิตทรงบำเพ็ญสัจจบาร์มี
๑๐. เวสสันดรชาดก พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบาร์มี

ข) ในพุทธพทานที่ ๑^{๑๖} ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ มีความที่กล่าวถึงบาร์มี ๓๐ ทศ และการบำเพ็ญบาร์มี ๑๐ ประการคือ

“ชนเหล่าใด สร้างสมกุศลสมภารในพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ยังไม่ได้โมกขธรรมในศาสนาของพระชินเจ้า ชนเหล่านั้น เป็นนักปราชญ์โดยมุข คือ การตรัสรู้นั้นแล แม้มีอภัยภัยมีกำลังมาก มี

^{๑๕} พุ.ชา.แปล.๒๘/๓๙๔-๑๒๖๙.

^{๑๖} พุ.พุทธ. อ. แปล. ๓๒/๑/๒-๕/๒.

ปัญญาแก่กล้า ย่อมได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูด้วยเหตุ แห่งปัญญา แม้เราเป็นธรรมราชาผู้สมบูรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ทศ ประารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ นับไม่ถ้วน

เราให้ทานที่ควรให้แล้ว บำเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ถึงที่สุดเนกขัมมบารมีแล้ว พึงได้บรรลุ สัมโพธิญาณอันอุดม เราเรียนถามบัณฑิตแล้วทำความเพียรอย่างสูงสุดถึงที่สุดชั้นติบารมีแล้วพึงได้ บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม เรากระทำอธิฐานจิตมั่นคงแล้วบำเพ็ญสัจจบารมีถึงที่สุดเมตตาบารมีแล้ว พึงได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ ในลาภ ความเสื่อมลาภ สุข ทุกข์ สรรเสริญ และนินทา พึงได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม”

ค) ในรัตนะจกกรมกัณท์^{๑๗} ว่าด้วยพระพุทธองค์ทรงเนรมิตที่จักรมแก้ว พระสารีบุตร ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับบารมีใน ๑๐ ประการ รวมถึงลำดับขั้นของบารมี คือบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสในเวลาต่อมาถึงการ บำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระองค์เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์ก่อนๆ

ง) ในพุทธวงศ์^{๑๘} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งยังบำเพ็ญ บารมีเป็นพระโพธิสัตว์พบพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ แล้วได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์นั้นเริ่มจากที่ปิงกรพุทธวงศ์ ถึง กัสสปพุทธวงศ์ รวม ๒๔ พระองค์ จนกระทั่งบรรลุพระ สัมมาสัมโพธิญาณ เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ในยุคของพระองค์คือ โคตมพุทธวงศ์ ซึ่งในแต่ละชาติ เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์นั้น พระองค์ได้ทรงตรัสถึงพระนามของพระพุทธเจ้า และชื่อของพระ โพธิสัตว์ อย่างชัดเจน

จ) ในที่ปิงกรพุทธองค์^{๑๙} ว่าด้วยพระประวัติของพระที่ปิงกรพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสเล่าถึง อดีตชาติของพระองค์ในขณะที่บำเพ็ญโพธิญาณอยู่ซึ่งถือกำเนิดเป็นพราหมณ์นาม ว่าสุเมธ ต่อมาออกบวชเป็นพระชฎิลดาบส แล้วได้พบกับพระพุทธเจ้าในยุคนั้นซึ่งทรงมีพระนามว่า ที่ ปิงกร โดยพระพุทธเจ้าที่ปิงกรได้ทรงพยากรณ์สุเมธดาบส ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งใน อนาคต จากนั้น สุเมธดาบส ก็มาพิจารณาว่าจะปฏิบัติตนเช่นไร จึงจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ในเบื้อง หน้า ซึ่งท่านได้ค้นพบว่าจะต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ

^{๑๗} พุ. พุทธ.อ. แปล. ๓๓/๒/๗๓-๗๔/๔๘๓-๔๘๔.

^{๑๘} พุ. พุทธ.อ. แปล. ๓๓/๒-๒๖.

^{๑๙} พุ. พุทธ.อ. แปล. ๓๓/๒/๖.

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงหลักในการบำเพ็ญบารมีแต่ละประการ อย่างเป็นขั้นตอน พร้อมทั้งอุปมาประกอบ ซึ่งน่าจะเป็นแม่บทของความหมายคำว่าบารมีในพุทธเถรภาพที่ใช้ในปัจจุบัน จึงขอยกข้อความตอนที่กล่าวถึงบารมี ๑๐ ทศ มาทั้งหมด ดังนี้

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นทางใหญ่อันพระพุทเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อนประพฤติมา จึงเตือนตนเองว่าท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๑ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญทานบารมีเถิด ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านเห็นยากทั้งขั้นต่ำ ปานกลางและขั้นสูงแล้ว จงให้ทานอย่าให้เหลือ ดังหม้อที่เขาคั่วไว้ เปรียบเหมือนหม้อที่เต็มด้วยน้ำ ผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลงแล้ว น้ำย่อมไหลออกหมด ไม่ชั่งอยู่ในหม้อนั้น ฉะนั้น แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้ เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นศีลบารมีเป็นข้อที่ ๒ ที่พระพุทเจ้าแต่ปางก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๒ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญศีลบารมีเถิด ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านจงบำเพ็ญศีลในภูมิ ๔ ให้บริบูรณ์ จงรักษาศีลในกาลทั้งปวงดังจามรีรักษาชนหาง เปรียบเหมือนดังจามรีย่อมรักษาชนหางอันติดในที่ไร ๆ ย่อมตายในที่นั้น ไม่ยอมทำชนหางให้เสีย ฉะนั้น แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้น หามิได้เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเนกขัมมบารมีเป็นข้อที่ ๓ ที่พระพุทเจ้าแต่ปางก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๓ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีเถิดถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านจงบำเพ็ญเนกขัมมในภูมิ ๔ ให้บริบูรณ์ จงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ประดุจดั่งคนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับความทุกข์ทรมานมานาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะพ้นออกไป ฉนใดท่านจงเห็นภพทั้งปวง ดุจเรือนจำ จงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะ เพื่อหลุดพ้นไปจากภพ ฉนนั้น หามิได้เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔ ที่พระพุทเจ้าแต่ปางก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๔ นี้ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงบำเพ็ญปัญญาบารมีเถิด ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านได้สอบ คนมีปัญญาตลอดกาลทั้งปวงบำเพ็ญปัญญาบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนภิกษุ เมื่อเที่ยวภิกษา ไม่เว้นตระกูลต่ำ ปานกลางและสูง ย่อมได้อาหารเครื่องเยียวยาอัฐภาพ ฉนนั้น แต่พระพุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นวิริยบารมีเป็นข้อที่ ๕ ที่พระพุทเจ้าแต่ปางก่อนทรงเสพอาศัยจึงเตือนตนเองว่าท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๕ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านบำเพ็ญวิริยบารมีเถิดถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ ท่านประคองความเพียรให้มั่นไว้ทุกภพ บำเพ็ญวิริยบารมีแล้วจัก

บรรลุลสัมโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนสีหมคฺราช มีความเพียรไม่ย่อหย่อนในที่ที่นั่งที่ยืนและที่เดินประคองใจไว้ทุกเมื่อ ฉะนั้น แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้ เราจักค้นหาธรรม อันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในโลกนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นขันติบารมีเป็นข้อที่ ๖ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านมีใจแน่วแน่ในขันตินั้น จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ ท่านจงอดทนต่อคำยกย่องและคำดูหมิ่นทั้งประสงค์ บำเพ็ญขันติบารมี เปรียบเหมือน แผ่นดินอดทนสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่างทั้งสะอาดและไม่สะอาด ไม่แสดงความยินดียินร้าย ฉะนั้นแล้ว จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้ เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นสัจจบารมีเป็นข้อที่ ๗ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนเสพอาศัย จึงเตือนตนว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๗ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านมีใจแน่วแน่ในสัจจะนั้น จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ ดาวประกายฤกษ์เป็นดาวนพเคราะห์ประจำอยู่ในมนุษย์โลกทั้งเทวโลก ไม่หลีกไปจากทางเดิน ทุกสมัยฤดูหรือปี ฉันทใด แม้ท่านก็ฉันทนั้น อย่าหลีกจากแนวในสัจจะ บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้ เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ ก็ได้เห็นอธิฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๘ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านไม่หวั่นในอธิฐานบารมีนั้น จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ ท่านจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ในการอธิฐานในการทั้งปวง บำเพ็ญอธิฐานบารมี เปรียบเหมือนภูเขาคินไม่หวั่นไหวตั้งมั่น ไม่สะท้านสะเทือนเพราะลมจัด คงอยู่ในที่เดิม ฉะนั้นแล้ว จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้ เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ก็ได้เห็นเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙ ที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๙ นี้บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านจงเป็นผู้ไม่มีใครเสมอด้วยเมตตา ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุลสัมโพธิญาณท่านจงเจริญเมตตาให้เสมอกัน ทั้งในสัตว์ที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์รวมบำเพ็ญเมตตาบารมีเปรียบเหมือนน้ำย้อมแผ้วความเย็นชำระล้างมลทินธุลี เสมอกันทั้งในคนดีและคนชั่ว ฉะนั้นแล้วจักบรรลุลสัมโพธิญาณได้แต่พุทธธรรมจักมีเพียงเท่านั้นนั้นหามิได้เราจักค้นหาธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณอย่างอื่นต่อไป

ในกาลนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ก็ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าก่อนทรงเสพอาศัย จึงเตือนตนเองว่า ท่านจงยึดบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านเป็นผู้มีอุเบกขามั่นคงดังตราช่าง จักบรรลุลสัมโพธิญาณได้ ท่านจงมีใจเที่ยงตรงดังตราช่างในสุขและทุกข์ในกาลทุกเมื่อบำเพ็ญอุเบกขาบารมีเปรียบเหมือนแผ่นดินย่อมวางเฉยสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งที่ไม่สะอาดและสะอาดทั้งสองอย่าง

เว้นจากความโกรธและความยินดี ฉะนั้นแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ มีอยู่ในโลกเพียงเท่านี้ นอกจากนี้ที่ยิ่งกว่านั้นไม่มี ท่านจงตั้งมั่นอยู่ในธรรมนั้นเถิด

ฉ) ในจรียาปิฎก^{๒๐} พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงอดีตชาติต่างๆของพระองค์ เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

ข) ในสโมธานกถา^{๒๑} สรุปรูปการบำเพ็ญบารมีในแต่ละอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ ว่าอย่างไรอยู่ในชั้นบารมี อย่างไรคืออุปปบารมี และอย่างไรคือ ชั้นปรมัตถบารมีซึ่งรวมรวมเป็นบารมี ๓๐ ประการ

จะเห็นว่าบารมี ในพระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายหนึ่งคือ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม อีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์^{๒๒} มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑.การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

๒.ระดับชั้นของบารมีคือ บารมี อุปปบารมี และปรมัตถบารมี

๓.ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สี่สงฆ์แสนกัป

๔.ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าและลดหลั่นลงมตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือ พระโสดาบัน

จากการที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า บารมีหมายถึง ระดับชั้นของภูมิธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของผู้ที่บำเพ็ญความดีมาโดยตลอด เพื่อข้ามไปสู่ความหลุดพ้นจากโลกีย์วิสัย และในการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณนั้น มีอยู่ ๑๐ ประการ เรียงลำดับดังนี้^{๒๓}

ทานบารมี การบำเพ็ญทานโดยการให้สิ่งที่ควรให้

ศีลบารมี การบำเพ็ญศีลโดยการรักษากาย วาจา ให้ปกติ

เนกขัมมบารมี การบำเพ็ญบารมีโดยการออกบวช

ปัญญาบารมี การบำเพ็ญปัญญาบารมีโดยการถามบัณฑิต

^{๒๐} พุ. จรียา.อ. แปล. ๓๓/๑-๓๕

^{๒๑} พุ. พุทธ.อ. แปล. ๓๓/๓๖

^{๒๒} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท** (กรุงเทพมหานคร มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๙.

^{๒๓} พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหานิกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑-๑๒.

วิริยะบารมี	การบำเพ็ญเพียรให้ถึงที่สุด
ขันติบารมี	การบำเพ็ญความอดทนให้ถึงที่สุด
อธิษฐานบารมี	การบำเพ็ญบารมีโดยการตั้งใจให้มั่นคง
สัจจะบารมี	การบำเพ็ญความจริงให้ถึงที่สุด
เมตตาบารมี	การบำเพ็ญความรักให้ถึงที่สุด
อุเบกขาบารมี	การบำเพ็ญบารมีโดยการวางเฉยในโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ

บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ ได้เรียงลำดับต่อเนื่องกันอย่างเหมาะสม ในการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ ทานบารมี ศีลบารมี เป็นการประพาสปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานให้พร้อมที่จะดำเนินชีวิตในทางธรรมต่อไป เนกขัมมบารมีคือการออกบวช เพื่อพร้อมที่จะบำเพ็ญบารมีอื่น ๆ คือเริ่มด้วยปัญญาบารมี ได้แก่ศึกษาจากผู้รู้แล้วปฏิบัติตามที่ตนได้ศึกษา เป็นการบำเพ็ญวิริยะบารมีโดยการปฏิบัตินี้จะต้องมีขันติบารมี คือความอดทน อธิษฐานบารมี คือบำเพ็ญด้วยจิตที่มั่นคงจากนั้นก็จะได้ปรากฏผลของการปฏิบัติ คือเป็นผู้มีสัจจะบารมี เมตตาบารมี ในที่สุดจะบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ สามารถวางเฉยได้

สรุป บารมี มาจากคำว่า ปรหม ธาตุ มีความหมายว่า เต็มเปี่ยม สูงสุด หรือความสมบูรณ์ที่สุด ความสมบูรณ์ของชีวิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยการสร้างสมบุญกุศล บุญที่เราทำทีละเล็กละน้อย เมื่อกลั่นตัวมากๆ เข้า จากบุญก็เพิ่มเป็นบารมีซึ่งจะต้องทุ่มเทสุดความสามารถที่มีอยู่ จึงจะกลายเป็นบารมีได้ ความเต็มเปี่ยมและความสมบูรณ์ของชีวิตถึงจะบังเกิดขึ้นได้ การที่บุคคลจะต้องสร้างบารมี ก็เพราะต้องช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้หลุดพ้นทุกข์ด้วย สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนมีความทุกข์เป็นพื้นฐาน และต่างก็ปรารถนาที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น แต่ความไม่รู้หรืออวิชชาทำให้หลงเวียนวนไปในสังสารวัฏ ไม่รู้จักจบสิ้น การจะทำตนให้หลุดพ้นจากอวิชชา ต้องอาศัยการสร้างบารมี คือต้องมีใจเด็ดเดี่ยวพร้อมที่จะสวณกระแสกลีส มุ่งเข้าสู่กระแสธรรม และบำเพ็ญบารมีให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

๓.๒ การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยการบำเพ็ญบารมีแล้วได้เสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ เมื่อจบพระธรรมเทศนา ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีมลทิน จึงเกิดขึ้นแก่พระโกณฑัญญะจนทำให้บรรลुเป็นพระโสดาบัน พระโกณฑัญญะจึงกราบทูลขออุปสมบทในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ซึ่งนับเป็นพระสงฆ์องค์แรกในโลก และพระรัตนตรัยจึงเกิดขึ้นในโลกเช่นกันในวันนั้น ต่อมาพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมอื่น ๆ เพื่อโปรดพระปัญจวัคคีย์ที่เหลืออีก ๔ องค์ จนบรรลุเป็นพระ

โสดาบันทั้งหมด หลังจากพระปัญจวัคคีย์บรรลุปะเป็นพระโสดาบันหมดแล้ว พระองค์ทรงแสดงธรรม อนัตตลักขณสูตร ซึ่งทำให้พระปัญจวัคคีย์บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น ต่อจากนั้นพระองค์ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระยสะและพวกอีก ๕๔ ท่าน จนบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ในครั้งนั้นจึงมีพระอรหันต์รวมทั้งพระองค์ด้วยทั้งสิ้น ๖๑ พระองค์ พระพุทธเจ้าจึงพระดำริให้พระสาวกออกประกาศศาสนา โดยมีพระปฐมวาจาในการส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราหลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์แม้พวกเธอได้หลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวงทั้งของทิพย์และของมนุษย์เช่นกัน พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์ และความสุกสกาวหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุกสกาวเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้นในท่ามกลางและในที่สุด^{๒๔}

จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลี คือ กิเลส ในจักขุเพียงเล็กน้อยมีอยู่ แต่เพราะโทษที่ยังไม่ได้สดับธรรม จึงต้องเสื่อมจากคุณที่พึงจะได้รับ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม^{๒๕}

การจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้หรือไม่อยู่ที่ความเป็นมนุษย์ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) เหตุ (ที่จะได้บรรลุปะพระอรหันต์) ได้พบเห็นพระศาสดา ได้บรรพชา สมบูรณ์ด้วยคุณ (คือได้อภิญญาและสมาบัติ) การกระทำอันยิ่ง (สละชีวิตถวายพระพุทธเจ้า) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียรมาก) และบำเพ็ญพุทธการกธรรม ๑๐ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

การบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าจึงมิใช่เรื่องบังเอิญแต่เป็นการตั้งอธิฐานจิตแล้วสมาทานเพื่อจะดำเนินไปสู่ความสำเร็จให้ได้แม้จะเกิดตายหลายแสนชาติก็ดำเนินไปเพื่อวัตถุประสงค์เดียวคือความเป็นพระพุทธเจ้า การที่พระพุทธเจ้าได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะการสั่งสมบารมีของพระองค์นั่นเอง

๓.๓ ความหมายของศีลบารมี

ศีลบารมีคือ การรักษาศีลให้เป็นปกติ ศีล (บาลี: สิล) คือข้อปฏิบัติตนขึ้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐานคือความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกันในสังคมประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือ

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณะภาวะได้อย่างสมบูรณ์ และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้ ความหมายของศีลนั้นแปลได้หลายความหมาย โดยศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจากล่าวคือความปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะและยังมักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า "อธิศีลสิกขา" อันได้แก่ข้อปฏิบัติขั้นต้นเพื่อการฝึกตนในทางพระพุทธศาสนาด้วย

อีกความหมายหนึ่งคือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดคือหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ มีข้อสังเกตถึงความหมายของบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑.การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ

๒.ระดับของบารมีคือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

๓.ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เมื่อเริ่มต้นได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน คือ สี่สงฆ์แสนกัลป์

๔.ความเต็มเปี่ยมของบารมีนั้น ยังมีขอบเขตในแต่ละการบรรลุธรรมด้วย กล่าวคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องมีความเต็มเปี่ยมของบารมีในขอบเขตที่มากกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าและลดหลั่นลงตามลำดับจนถึงระดับอริยบุคคลคือ พระโสดาบันบารมีเปรียบเหมือนกับน้ำ สำหรับในข้อนี้ ตีความในลักษณะอุปมาว่าหากบารมีเป็นน้ำ การรองน้ำใส่ภาชนะคือการบำเพ็ญบารมี และ จะมีเกณฑ์ของการบรรลุธรรมที่เปรียบเหมือนภาชนะที่รองรับนั้นอยู่คือ

๑. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้ว จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน (แต่ยังไม่หมดกิเลส) ได้เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้วที่มีขนาดใหญ่ขึ้นๆ จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระสกิทาคามี และพระอนาคามี ตามลำดับเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขึ้น จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ แต่ไม่ถึงระดับสาวกบารมี (ซึ่งในความหมายของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ พระอัครสาวก)

๒. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมกระตึก จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี

๓. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมเกลลอน จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง

๔. เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแทงค์ จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งบรรลุสัพพัญญุตญาณโดยในกรณีของผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อความหมดกิเลสนั้นจะตั้งความปรารถนาในการเลือกใช้ภาชนะที่บรรจุน้ำไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม นั่นคือแม้ว่าเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขึ้นก็เพียงพอที่จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุความหมดกิเลสเป็น

พระอรหันต์ได้แล้ว แต่บางท่านเลือกที่จะใช้ภาชนะรองรับที่ใหญ่ขึ้น เพื่อความเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีบ้างเช่นกันที่กำหนดภาชนะไว้ขนาดใหญ่ในตอนแรกเริ่ม แต่สุดท้ายเปลี่ยนมาใช้ภาชนะที่เล็กลงในภายหลัง

การสร้างบารมีของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากพระพุทธรูป

ในวิสุทธิชนวิลาสนีอรรถกถาพุทธกนิยาย อปทาน มีคำอธิบายถึงระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก และพระอสีติมหาสาวก สรุปได้ดังนี้^{๒๖}

๑. พระปัจเจกพุทธเจ้า บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป
๒. พระอัครสาวก บำเพ็ญบารมี ๑ อสงไขยแสนกัป
๓. พระอสีติมหาสาวก บำเพ็ญบารมี แสนกัป

จะเห็นว่า ในระดับพระอรหันต์สาวกตามปกติ จะไม่มีระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีระบุไว้ แต่เราน่าจะอนุมานโดยใช้ระยะเวลาหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ “ไม่เกินแสนกัป” โดยพิจารณาจากระยะเวลาที่ถดถอยมาจากพระอสีติมหาสาวกได้

๓.๔ ลำดับขั้นของศีลบารมี

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาไตรตรองเห็นคุณค่าของท่านบารมีซึ่งเป็นบารมีประการแรกแล้ว ท่านก็ใคร่ครวญดูต่อไปว่าเมื่อมีเสปียงแล้วต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์จะได้เวียนวนอยู่ในสองภพภูมิเท่านั้นคือ ละโลกไปแล้วก็ไปเสวยสุขในสุคติโลกสวรรค์ ถึงเวลาก็กงมาสร้างบารมีต่อในโลกมนุษย์ แต่ถ้าศีลไม่บริสุทธิ์อาจจะพลั้งพลาดไปเกิดเป็น สัตว์ดิรัจฉาน เปต อสุรกาย หรือสัตว์นรกได้ ซึ่งสร้างบารมีได้ลำบาก เมื่อมีเสปียงแล้วก็ต้องได้อัตภาพที่เหมาะสมต่อการสร้างบารมีด้วย^{๒๗} ศีลจะเป็นเกราะคุ้มครองภัยที่จะทำให้ไม่ตกไปในสิ่งที่ชั่ว จะทำให้ได้สร้างบารมีได้เต็มที่ การบำเพ็ญศีลบารมีจึงเป็นประการหนึ่งที่ต้องบำเพ็ญ เพราะศีลเป็นปกติของความเป็นมนุษย์ การที่ไม่ได้เกิดเป็นมนุษย์ เพราะเคยเบียดเบียนชีวิตของคนอื่นเอาไว้มาก จึงต้องเสวยผลแห่งวิบากต้องไปเกิดในอบาย ไม่ได้เกิดเป็นมนุษย์ ไม่ได้สร้างบารมี เพราะฉะนั้นทำอย่างไรจึงจะรักษาต้นทุนของการเกิดเป็นมนุษย์เอาไว้ ก็ต้องบำเพ็ญศีลบารมี ถึงจะถูกเบียดเบียนจะเอาชีวิตก็จะไม่ประทุษร้ายตอบจะบำเพ็ญศีลบารมีให้เหมือนจามรีรักษาขนหางฉะนั้น

^{๒๖} พ.อ.ป.อง (ไทย) ๗๐/๑๒๕

^{๒๗} สุรกันต์ ศรีทองอ่อน, คำสอนเรื่องการสร้างบารมีของวัดพระธรรมกาย, (กรุงเทพมหานคร : กราฟิคอาร์ตพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๓๐.

ศีล ในพระพุทธศาสนากำหนดขึ้นตามหลักเหตุผลของกฎธรรมชาติ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องมองเห็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันเป็นระบบ สารสำคัญของศีลอยู่ที่เจตนา ได้แก่การไม่คิดล่วงละเมิดสิกขาบทที่ได้สมาทานไว้แล้ว ศีลอยู่ที่ความสำรวมระวัง คือการสำรวมคอยปิดกั้นหลักเร้นไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิกายเถรวาทถือว่า หากปราศจากการรักษาศีลการทำสมาธิในระดับสัมมาสติ และสัมมาสมาธิจะไม่สามารถบรรลุได้เลย เพราะศีลและสมาธิคือ ทางที่นำไปสู่ปัญญา เมื่อไม่สามารถมีสัมมาสมาธิก็ย่อมไม่บรรลุปัญญา อันหมายถึงความรู้แจ้งใน สภาวะธรรมสูงสุด ได้อย่างสมบูรณ์ และในการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์นั้น โดยลำดับจะเริ่มจากทานบารมีไปจนถึงอุเบกขาบารมี เมื่อบำเพ็ญได้สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วก็จะบรรลุพระโพธิญาณ ดังนั้น ศีลบารมีจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในพุทธการกธรรม

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้นๆ บารมีที่บำเพ็ญนั้นคือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี รวมเรียกว่าบารมี ๓๐ ทศโดยแบ่งเป็นบารมีชั้นธรรมดา ๑๐ (บารมี) บารมี ชั้นกลาง ๑๐ (อุปัชฌายบารมี) และ บารมีชั้นสูง ๑๐ (ปรมัตถบารมี) รวมเป็นบารมี ๓๐ ประการ ในอรรถกถาจริยาปิฎกพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๓ ได้จัดขาดกเรื่องต่างๆ ลงในบารมีทั้ง ๓๐ ประการ มีนัยโดยสังเขปที่น่าสนใจ ดังนี้

เราตามรักษาศีลของเรา มิใช่รักษาชีวิตของเรา เพราะใน กาลนั้นเราเป็นผู้รักษาศีล เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น ^{๒๘}

อย่างไรก็ตาม คำว่าพระโพธิสัตว์มาจากศัพท์สองศัพท์ประกอบกันคือคำว่าโพธิ ที่แปลว่า ความตรัสรู้กับสัตว์ ที่แปลว่า สัตว์ในคำที่เรียกว่าสัตว์โลก (วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๓๒:๒๙) อันมีความหมายครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานซึ่งจะเห็นได้จากอดีตชาติ ของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ นอกเหนือจากที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้ว บางพระชาติพระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เสวยพระชาติเป็นช้าง เสวยพระชาติเป็นนาคราชเป็นต้นในภพที่เราเป็นพญาวานร ช้างฉัททันต์ และช้างเลี้ยงมารดาเป็นศีลบารมี ในภพที่เราเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาค และพญากระต่ายเป็นทานปรมัตถบารมี ^{๒๙}

^{๒๘} พุ.ชา (ไทย) ๓๓/๖๕/๗๕๔.

^{๒๙} พุ.จริยา (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖.

โดยบารมีแต่ละด้าน ยังแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีเหล่านี้มาแล้วมากมาย ครบถ้วน บริบูรณ์ บารมีระดับต่างๆ ที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญไว้ มีดังนี้

ระดับการสร้างบารมี

ระดับบารมี	ระดับอุปบารมี	ระดับปรมัตถบารมี
ทานบารมี	ทานอุปบารมี	ทานปรมัตถบารมี
ศีลบารมี	ศีลอุปบารมี	ศีลปรมัตถบารมี
เนกขัมมบารมี	เนกขัมมอุปบารมี	เนกขัมมปรมัตถบารมี
ปัญญาบารมี	ปัญญาอุปบารมี	ปัญญาปรมัตถบารมี
วิริยะบารมี	วิริยะอุปบารมี	วิริยะปรมัตถบารมี
ขันติบารมี	ขันติอุปบารมี	ขันติปรมัตถบารมี
สัจจะบารมี	สัจจะอุปบารมี	สัจจะปรมัตถบารมี
อธิษฐานบารมี	อธิษฐานอุปบารมี	อธิษฐานปรมัตถบารมี
เมตตาบารมี	เมตตาอุปบารมี	เมตตาปรมัตถบารมี
อุเบกขาบารมี	อุเบกขาอุปบารมี	อุเบกขาปรมัตถบารมี

บารมี ๑๐ ทสั ทั้ง ๓ ระดับ รวมกันจึงเป็นบารมี ๓๐ ทสั แต่ในที่นี้ผู้วิจัยขอกล่าวถึงเฉพาะศีลบารมี ซึ่งมีตัวอย่างศีลบารมีซึ่งพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมามีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาดังต่อไปนี้

ศีลบารมี – ในครั้งที่เสวยพระชาติเป็น พระยวานร, ช้างฉัททันต์

ศีลอุปบารมี – ในครั้งที่เสวยพระชาติเป็น จัมเปยกนาคราช, ภูริทัตตนาคราช

ศีลปรมัตถบารมี – ในครั้งที่เสวยพระชาติเป็น สึงขปาลนาคราช

ศีลบารมีทั้ง ๓ ระดับนี้มีความแตกต่างกันตามลำดับขั้นตอนของการบำเพ็ญดังจะขอนำตัวอย่างของนิทานชาดกที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออธิบายบารมีทั้ง ๓ ระดับให้เห็นชัดเจนดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ศิลปารมี ตัวอย่างการสร้างศิลปารมีในนิทานชาดกเมื่อครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระยาวานร มีเรื่องย่อ ดังนี้^{๓๐} พระโพธิสัตว์เกิดเป็นวานร มีรูปร่างใหญ่โต มีกำลังวังชามาก มีฝูงวานรเป็นบริวาร อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มีต้นมะม่วงใหญ่ต้นหนึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำคงคาฝั่งแถบหนึ่ง ยื่นไปในแม่น้ำ มีผลดก รสหวานอร่อยมาก

วันหนึ่งอำมาตย์ได้นำมะม่วงสุกนั้นไปถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสีจึงเสด็จมาที่ต้นมะม่วง พระโพธิสัตว์เห็นอันตรายจะมาถึง จึงขึ้นจนสุดยอดปลายกิ่งแถบที่ยื่นออกไปในแม่น้ำ สำรวมใจโดดจนสุดแรง ก็ถึงฝั่งตรงข้ามได้ จึงดึงเอาเถาวัลย์ยาว ๑๐๐ วาเท่า ความกว้างของแม่น้ำเอายาวหนึ่งผูกเข้ากับต้นไม้ริมฝั่งในส่วนสูงที่คิดว่าพอดีกัน เอาปลายเถาวัลย์อีกข้างหนึ่งผูกเข้ากับเอวของตน ไต่ออกไปปลายกิ่ง โดดข้ามกลับมาที่ต้นมะม่วง พอเกาะกิ่งมะม่วงไว้ได้ เถาวัลย์นั้นสั้นเล็กน้อย เธอจึงไม่สามารถปล่อยมือออกได้ ต้องเกาะอยู่อย่างนั้น เอาลำตัวแทนเถาวัลย์ เอาลำต้นเป็นสะพานให้ฝูงลิงบริวารไต่ข้ามไป ฝูงลิงบริวารทั้งหมดพากันทำความเคารพ แล้วก็ไต่ไปตามเถาวัลย์นั้น มีลิงอันธพาลตัวหนึ่งไม่พอใจพระโพธิสัตว์ที่พำนอนแนะนำไม่ให้ทำชั่ว แต่ลิงตัวนั้นกลับไม่ชอบ ไม่พอใจเพราะสันดานเป็นอันธพาล เห็นเป็นโอกาสจึงโจนลงเต็มแรง ตรงหัวพระโพธิสัตว์ แต่มีเป็นอันตรายแต่อย่างไร

เมื่อฝูงลิงบริวารข้ามไปหมดแล้ว วานรโพธิสัตว์ผู้เป็นจำฝูงก็อ่อนแรงเกาะเหยยอยู่ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นพฤติกรรมนั้นโดยตลอด โปรดให้มหาดเล็กขึ้นไปนำลิงโพธิสัตว์ลงมาชำระร่างกายให้สะอาด ให้อาหารพอกให้มั่งคั่ง แล้วโปรดให้นำมาเฝ้า ตรัสถามว่า “ เจ้าเป็นผู้มีกำลังวังชามากมาย ทำไมไม่เอาตัวรอดหนีไปตามลำพัง ซ้ำยังทำตนให้เป็นสะพานให้บริวารไต่ข้ามไปโดยสวัสดิ์ ท่านเป็นอะไรกับวานรเหล่านั้น ”

พระโพธิสัตว์กราบทูลเป็นเชิงถวายโอวาทแก่พระเจ้าพาราณสีว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็นนายเขา เป็นหัวหน้าเขา ปกครองเขา เมื่อฝูงวานรเป็นทุกข์เป็นร้อนอยู่ กลัวพระองค์จะทรงทำอันตราย ข้าพระพุทธเจ้าจึงต้องทำตัวดังที่ได้ทอดพระเนตรเห็นนั้น เพื่อให้พวกเขาพ้นภัย ข้าพระพุทธเจ้าแม้จะต้องถูกจับไปจองจำ หรือถูกประหารชีวิตก็ยินดีโดยมิต้องเดือดร้อนโดยอย่างไร เพราะเขาเหล่านั้นได้ยอมยกให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นหัวหน้าเขา เป็นนายฝูง ก็ด้วยหวังว่าข้าพระพุทธเจ้าจะช่วยบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้พวกเขาได้โดยทั่วหน้ากันเหมือนอย่างพระองค์นี้แหละ พระองค์ทรงเป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถ พระองค์ก็ต้องช่วยบำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่พสกนิกรของพระองค์ ตลอดถึงสัตว์ราชพาหนะและทวยหาญทั่วหน้า หากพระองค์จะเสวยสุขเหนือความทุกข์ยากของปวงพสกนิกร จะเป็นการสมควรหรือไม่? พระองค์ก็ต้องทรงช่วยบำบัด

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา (ไทย) ๒๗/๑๗๘-๒๒๓/๕๖๖-๕๗๑.

ทุกข์บำรุงสุขแก่พสกนิกรทั่วหน้า”เมื่อวานรโพธิสัตว์ถวายโอวาทดังนี้แล้ว ด้วยร่างกายบอกซ้ำมาก หนไม่ไหว ก็สิ้นชีวิตในขณะนั้นเอง

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงเสียพระทัยมาก โปรดให้จัดการฌาปนกิจศพวานรโพธิสัตว์ แล้วให้นำอัฐิบรรจุไว้ในเจดีย์ที่โปรดให้สร้างขึ้นในทางสี่แพร่ง จารึกข้อความคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์ไว้เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีงามของคนทั้งหลายต่อไป ศีลดังกล่าวมานี้ จัดเป็น “ศีลบารมี”

๓.๔.๒ ศีลอุปบารมี ตัวอย่างการสร้างศีลอุปบารมีเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจัมเปยยกนาคราชมีเรื่องย่อว่า^{๓๑} พระโพธิสัตว์ในกาลนั้นบังเกิดในนาคพิภพชื่อว่าจัมปา เป็นนาคราชชื่อว่าจัมเปยยกะ มีฤทธิ์มากมีอำนาจมาก นาคราชนั้นครองนาคราชสมบัติอยู่ในนาคพิภพนั้น เสวยอิสริยยสมบัติเช่นเดียวกับโมกษสมบัติ ของเทวราช เพราะไม่มีโอกาสได้บำเพ็ญบารมี จึงดำริว่าประโยชน์อะไรด้วยกำเนิดเดียรัจฉานนี้ เราจักเข้าอยู่ประจำอุโบสถ พ้นจากนี้แล้ว จักบำเพ็ญบารมีให้ดีกว่านี้ ตั้งแต่นั้นมาก็รักษาอุโบสถในปราสาทของตนนั่นเอง นางนาคมาณวิกาแต่งตัวแล้วมาหาพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ดำริว่าอยู่ที่ปราสาทนี้จักเป็นอันตรายแก่ศีลของเรา จึงออกจากปราสาทไปอยู่ในสวน แม้ในสวนนั้นพวกนางนาคมาณวิกาก็มาหาอีก พระโพธิสัตว์ดำริว่าในสวนนี้ ศีลของเราจักเศร้าหมอง เราจักออกจากนาคพิภพนี้ไปยังมนุษย์โลก แล้วอยู่จำอุโบสถ

ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ก็ออกจากนาคพิภพในวันอุโบสถ สละร่างกายให้เป็นทานโดยอธิษฐานว่า ผู้ต้องการหนึ่งเป็นต้นของ เรา จงเอาหนึ่งไปเกิด หรือประสงค์จะเอาไปทำก็หาญ ก็จงทำเกิด แล้ว นอนขดขนดอยู่บนยอดจอมปลวกใกล้ทางไม้ไผ่บ้านชายแดนแห่งหนึ่งอยู่ประจำอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ในวันค่ำหนึ่งจึงไปนาคพิภพ เมื่อพระโพธิสัตว์รักษาอุโบสถอยู่อย่างนี้ กาลเวลาล่วงไปยาวนาน

มีมาณพชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ไปเมืองตักกสิลา เรียนมนต์อาลัมพายน คือมนต์สะกดจิต เรียนจบแล้วก็กลับบ้านของตน มาตามทางนั้นเห็นพระมหาสัตว์ คิดว่า เรื่องอะไรที่เราจะกลับบ้านมือเปล่า จับนาคนี้ไปแสดงการเล่นในหมู่บ้านนิคม และราชธานี ก็จะได้ทรัพย์แล้วจึงค่อยไปได้หิยาโอสถทิพย์ ร่ายทิพยมนต์เข้าไปหานาคราช นาคราชตั้งแต่ได้ยินทิพยมนต์ ได้เป็นดุจซีเหล็กร้อนยอนเข้าไปในหูของพระมหาสัตว์ ดุจปลายหงอนถูกขยี้ พระมหาสัตว์ยกศีรษะออกจากกระหว่างขนดมองดูนั้นใครหนอ เห็นหมองู จึงดำริว่า พืชของเราแรงกล้า หากเราโกรธจักพ่นลมออกจากจมูก ร่างกายของหมองูนี้ ก็จะกระจุยกระจายดุจแกลบ ที่นั่นศีลของเราก็จะขาด เราจักไม่มองดูหมองูละ พระมหาสัตว์หลับตาสอดศีระเข้าไประหว่างขนด พรหมณ์หมองูเคี้ยวโอสถ ร่ายมนต์ พ่นน้ำลายลงบนร่างของพระมหาสัตว์ ด้วยอำนาจของโอสถและมนต์ ได้เป็นดุจพุพอง ผุดขึ้นในที่ที่น้ำลายถูกต้อง ลำดับนั้นพรหมณ์หมองู จึงจับที่หางฉุดออกมาให้นอนเหยียด เอาไม้ตี

^{๓๑} พุ.จริยา (ไทย) ๓๓/๒๐-๒๕/๗๔๘.

แพะกดไว้ทำให้อ่อนกำลังแล้วจับศีรษะให้มัน พระมหาสัตว์อำปาก หมองูจึงพ่นน้ำลายลงในปากของ พระมหาสัตว์ ทำลายฟันด้วยกำลังมนต์ โอสถ เลือดเต็มปาก พระมหาสัตว์อดกลั้นทุกข์ถึงปานนี้ เพราะเกรงศีลของตนจะขาด จึงหลับตาไม่ทำแม้เพียงแลดู หมองูนั่นคิดว่า เราทำนาคราช ให้หมด กำลังจึงขยำหัวร้าง ดุจจะทำให้กระดูกตั้งแต่หางแหลกเหลว ฟันผั่ว สำลี เอาด้ายมัด จับที่หาง เอาผ้าหุบ โลหิตเปื้อนหัวร้างพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์อดกลั้นเวทนาอันสาหัส ต่อมาได้รับความ ช่วยเหลือจากพระนางสุมนาจึงรอดพ้นมาได้พระมหาสัตว์รักษาศีลกระทำอุโบสถกรรมทุกกึ่งเดือน พร้อมด้วยบริษัทได้ไปบังเกิดบนสวรรค์ ศีลดังกล่าวมานี้ จัดเป็น “ศีลอุปบารมี”

๓.๔.๓ ศีลปรมัตถบารมี ตัวอย่างการสร้างศีลปรมัตถบารมีเมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นสังขपालนาคราช เรื่องย่อมีอยู่ว่า ^{๓๒}

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็น ทูโยธนกุมาร โอรสพระเจ้ามคร แห่งนคร ราชคฤห์เมื่อ ทูโยธนกุมาร เจริญวัยขึ้นก็ได้ไปเรียนศิลปศาสตร์ในเมืองตักศิลา เรียนจบกลับมาพระ ราชบิดาก็กยกแผ่นดินให้ครอง ส่วนพระราชบิดาออกผนวชเป็นพระฤาษีอยู่ในพระราชอุทยาน พระเจ้า ทูโยธนก็ได้เสด็จไปดูแลพระฤาษีราชบิดาวันละ ๓ เวลา มิได้ขาด

ทูโยธนราชา เสด็จไปเยี่ยมพระบิดา ได้พบพระยาสังขपालพานาคบบริวารจำนวนมากมา นั่งฟังธรรม จึงบังเกิดความชื่นชมในความสง่างามและอิทธิฤทธิ์ของพระยานาค เมื่อเสด็จกลับพระ นครแล้วจึงรับสั่งให้สร้างโรงทานทั้ง ๔ ทิศ ทรงบริจาคทาน รักษาศีล และตั้งจิตอธิษฐานขอเกิดเป็น พระยานาคราช

ครั้นสิ้นชีวิตลงแล้ว ทูโยธนราชาจึงได้ไปบังเกิดเป็น พระยาสังขपाल เป็นใหญ่อยู่ในนาค พิกพกาลเวลาล่วงไป พระยาสังขपाल ก็เบื่อหน่ายในนาคสมบัติ อยากจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้ง จึงตั้งใจรักษาศีล แต่ในนาคพิกพนั้นอุดมด้วยกามสุขและนางนาคบริวารทั้งหลาย พระยาสังขपालจึง ปลีกตัวขึ้นมารักษาอุโบสถศีลอยู่บนโลกมนุษย์อยู่เป็นประจำ

วันหนึ่ง พระยาสังขपालขึ้นมาบนโลกมนุษย์ ไปขุด วงล้อมจอมปลวกแห่งหนึ่ง และ อธิษฐานรักษาศีลอุโบสถศีล และตั้งพระทัยว่าหากมีใครต้องการร่างและเนื้อหนังก็ตั้งใจจะให้เป็นทาน

บังเอิญมีชาวป่า ๑๖ คนเข้าป่ามาล่าสัตว์ แต่ไม่ได้สัตว์ใดกลับไปเป็นอาหารเลย เมื่อมา เห็นพระยานาคนอนขดอยู่จึงคิดจะฆ่าพระยานาค เอาเนื้อมาทำอาหาร

พระยาสังขपालได้ยินเสียงคนเดินจึงลืมตาขึ้นดู รู้ว่าภัยกำลังมาถึงตัว แต่ก็หลับตาลงเสีย ตั้งใจว่าแม้ต้องตายก็จะรักษาศีลของตนต่อไป

คนป่าทั้ง ๑๖ คนนั้น เข้ามาใกล้พระยานาค ช่วยกันเอาหลาวแทงที่ขนดถึงแปดแห่ง แล้ว เอาคานมาสอดหามพระยานาคไป พระยาสังขपालเจ็บปวดทรมานมากแต่ก็อดทนอยู่มิได้โกรธเคือง

^{๓๒} พุ.จริยา ไทย) ๓๓/๘๔-๘๕/๗๕๖-๗๕๗.

ระหว่างทาง ศีรษะของพระยานาคห้อยลงลากขึ้น ชาวป่านั่นก็เอะหลวมาแห่งที่ช่องจุมูก เอาเชือกมา ร้อยแขวนที่ปลายคานแล้วเดินต่อไป พระยานาคราชไม่ได้ทำอันตรายต่อคนป่าทั้ง ๑๖ คนนั้นเลย เพราะเกรงว่าศีลของตนจะขาด

पालนาคราชอดกลั้นต่อทุกขเวทนาอันแสนสาหัสได้ไม่ทำลายศีลของตน ในขณะที่พราณ หนุ่ม ๑๖ คนมัดหามไปนั้น ศีลนั้นจัดเป็น ศีลปรมัตถบารมี เพราะรักษาศีล ยอมสละชีวิต ไม่ยอม ล่วงศีล

ลำดับการรักษาศีล ดังตัวอย่างที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีความละเอียดเป็นลำดับ ขึ้นไปตามที่ได้บำเพ็ญศีลบารมี ศีลอุปบารมี และศีลปรมัตถบารมี เป็นต้น

๓.๕ ความสำคัญของศีลบารมี

ในทางพุทธศาสนา ทางสายเดียวที่จะนำเราท่านไปสู่เป้าหมายที่แท้จริงในการดับทุกข์คือ การปฏิบัติตามทางสายกลางประกอบด้วยมรรค ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ มรรคทั้งแปด นี้อาจจัด แบ่งเป็น ๓ หมวด เรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ หมวดศีล เรียกว่า อธิศีลสิกขา หมวดสมาธิเรียกว่า อธิจิตตสิกขา และหมวดปัญญา เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา ดังปรากฏในอังคุตตรนิกายติกนิบาต ปฐม สิกขัตถยสูตร^{๓๓} ว่า

สิกขา ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อธิศีลสิกขา
๒. อธิจิตตสิกขา
๓. อธิปัญญาสิกขา

อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายนี้เรียกว่า อธิศีลสิกขา

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุมฤตยูญาณที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ ฯลฯ

นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา” นี้เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา

^{๓๓} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘-๓๑๙.

ในบาลีเดิมได้แสดงคำจำกัดความ ไตรสิกขา สำหรับพระภิกษุเท่านั้น ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายคำจำกัดความ ไตรสิกขา ตามรูปศัพท์และตามแบบแผนแท้ ๆ ไว้ว่า^{๓๔}

“อิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง
อิฉิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตให้เกิดสมาธิอย่างสูง อิปัญญาสิกขา
สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง”

โดยมรรคทั้งแปดนี้จัดเป็นแนวทางในการพัฒนาจิตวิญญาณ สำหรับผู้ครองเพศ
พรหมจรรย์รวมทั้งฆราวาสที่ต้องการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะ เนื่องจากไตรสิกขา เป็นหลักใหญ่ที่
ครอบคลุมธรรมภาคปฏิบัติทั้งหมด โดยเฉพาะขั้นสมาธิและปัญญาที่เป็นธรรมละเอียดลึกซึ้งธรรมมีทั้ง
ที่เป็นศีล เป็นสมาธิ และเป็นปัญญา แต่วินัยเป็นศีลอย่างเดียว แต่ในเวลาเดียวกัน สมาธิและปัญญา
เป็นธรรมอย่างเดียว ส่วนศีลเป็นธรรมก็มี เป็นวินัยก็มี วิธีกำหนดคือ ธรรมเป็นเรื่องของธรรมชาติ
วินัยเป็นเรื่องของสังคมหรือเกิดจากฝีมือของมนุษย์ การฝึกศึกษาในขั้นศีลจะต้องเอาใจใส่ให้
ความสำคัญกันให้มากเพราะ เป็นพื้นฐานของการก้าวไปสู่สิกขา คือการศึกษาด้านจิตหรือสมาธิ และ
ด้านปัญญา

พุทธบัญญัติ หรือพระวินัยนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้า ต่อเมื่อพระภิกษุ
ประพฤติไม่ดีงาม ก่อความเสื่อมเสียมาสู่พระศาสนา พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติขึ้นและวางโทษตาม
สมควรแก่ความผิด จะเห็นได้ว่าตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๑๑ พระพุทธองค์ยังมีได้ทรงบัญญัติ
สิกขาบทไว้แน่นอน เนื่องจากพระภิกษุยังมีไม่มากนัก และล้วนแต่มีความประพฤติดีงาม สรรวมอยู่ใน
ศีลเรียกว่า “ปาติโมกขสังวรศีล” พระวินัยเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับฝึกหัดอบรม
กุลบุตรผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพราะบุคคลผู้เข้ามาบวชนั้นมาจากต่างตระกูลต่างชนชั้นต่าง
วรรณะ ต่างอริยาศัย ต่างจิตต่างใจ ถ้าหากไม่มีพระวินัยเป็นแนวปฏิบัติ ควบคุมความประพฤติให้เป็น
ระเบียบเรียบร้อยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ก็จะเป็นหมู่ภิกษุที่สับสนวุ่นวาย ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความ
เลื่อมใสศรัทธา แต่ถ้าภิกษุทุกรูปปฏิบัติตามพระวินัยก็จะเป็นหมู่ภิกษุที่เรียบร้อยงดงาม นำมาซึ่งความ
เลื่อมใสศรัทธาทำให้พระพุทธศาสนาดำรงยั่งยืนนาน เปรียบดังดอกไม้มีนานาชนิดที่ถูกร้อยไว้ด้วยด้าย
จึงไม่แตกแยกกระจัดกระจายเป็นพวงมาลัย ที่สวยงามงดงาม สมดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์
บันทึกไว้ว่า

ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้
ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอ
เหล่านั้น พาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน เหมือนดอกไม้มีนานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดาด เอาด้าย
ร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไรเพราะเอาด้ายร้อยไว้ข้อนี้ฉันใด เมื่อหมด

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๑๘.

พระพุทธเจ้า และสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ นานฉนั้น^{๓๕}

พระพุทธศาสนามีหลักประเพณีปฏิบัติ เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่มีความสมบูรณ์ โดยมีหลักทางการศึกษาหรือแนวทางการปฏิบัติคือศีล สมาธิ และปัญญา ศีลเป็นพื้นฐานในการอบรมด้านความประพฤติ ระเบียบ วินัย มีความสุจริต กาย วาจา และอาชีวะ การละเว้นความชั่วหรือเว้นจากข้อห้ามเป็นลักษณะของศีล ส่วนคำสั่งสอนให้ทำคุณงามความดีเป็นความหมายของธรรม ศีลจึงเป็นหลักความประพฤติที่ดีงาม สำหรับการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์นั้น โดยลำดับจะเริ่มจากทานบารมีไปจนถึงอุเบกขาบารมี เมื่อบำเพ็ญได้สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วก็จะบรรลุพระโพธิญาณ ดังนั้นศีลบารมีจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในพุทธการกรรม ในคัมภีร์พุทธวงศ์ มีคำกราบทูลของพระสารีบุตรที่ได้ทูลถามถึงธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า จึงกล่าวว่า

“ข้าแต่พระมหาอิระเจ้า ผู้เป็นนายกของโลก บารมี ๑๐ เป็นเช่นไร อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ บริบูรณ์ อย่างไร พระทรงอธิษฐานกรรมอะไร จึงได้เป็นอธิบดีเช่นไร เป็นบารมีได้เช่นไร นักปราชญ์เช่นไรมีในโลก เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาเป็นเช่นไร พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธการกรรมให้บริบูรณ์เช่นไร”^{๓๖}

ประเด็นสำคัญที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธวงศ์ คือ ลำดับแห่งการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณ โดยเริ่มจากทานบารมีไปจนถึงอุเบกขาบารมี เมื่อบำเพ็ญได้สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วก็จะบรรลุพระโพธิญาณ โดยมีบารมีต่าง ๆ ๑๐ ประการคือ (๑) ทานบารมี (๒) ศีลบารมี (๓) เนกขัมมบารมี (๔) ปัญญาบารมี (๕) วิริยะบารมี (๖) ขันติบารมี (๗) สัจจะบารมี (๘) อธิษฐานบารมี (๙) เมตตาบารมี (๑๐) อุเบกขาบารมี และบารมี ๑๐ ประการนี้ แบ่งออกเป็นประเภทได้ ๓ ระดับ ตามลำดับขั้นของการปฏิบัติ เป็นระดับบารมีขั้นต้น ๑๐ ระดับบารมีขั้นกลางหรืออุปบารมี ๑๐ และระดับบารมีขั้นสูงหรือปรมัตถบารมี ๑๐ ทั้ง ๓ ระดับรวมกันเป็นบารมี ๓๐ เรียกว่าบารมี ๓๐ ทศ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ ถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะต้องสมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ประการ สมดังปรากฏใน ขุททกนิกาย

อปทานพุทธวรรค ว่า

เพราะมุ่งต่อโพธิญาณ นั้นแล อริชนผู้มีปัญญาแก่กล้าดี จึงได้บรรลุความเป็นพระสัมพุทธเจ้า ด้วยอหยาตย์อันเข้มแข็งและด้วยอำนาจแห่งปัญญา ถึงเราก็คือผู้มีใจปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ หลายพระองค์พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงเป็นพระ

^{๓๕} วิ.ม.(ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๓๖} ขุ.พุทธ(ไทย) ๓๓/๗๗/๔๔๖.

ธรรมราชานับไม่ถ้วน ต่อไปนี้ ขอให้เธอทั้งหลายผู้มีใจหมจดจ่ จงฟังประวัติในอดีตชาติของ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชาสมบุรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ประการ^{๓๗}

ศีล ในพระพุทธศาสนากำหนดขึ้นตามหลักเหตุผลของกฎธรรมชาติ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้อง มองเห็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันเป็นระบบ สารสำคัญของศีลอยู่ที่เจตนา ได้แก่การไม่คิดล่วง ละเมิดสิกขาบทที่ได้สมาทานไว้แล้ว ศีลอยู่ที่ความสำรวมระวัง คือการสำรวมคอยปิดกั้นหลักเร้นไม่ให้ ความชั่วเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิกายเถรวาทถือว่า หากปราศจากการรักษาศีลการทำ สมาธิในระดับสมาสติ และสมาสมาธิจะไม่สามารถบรรลุได้เลย เพราะศีลและสมาธิคือทางที่นำไปสู่ ปัญญา เมื่อไม่สามารถมีสมาสมาธิก็ย่อมไม่บรรลุปัญญา อันหมายถึงความรู้แจ้งในสภาวะธรรมสูงสุด ได้อย่างสมบูรณ์ และในการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณของพระโพธิสัตว์นั้น โดยลำดับจะ เริ่มจากทานบารมีไปจนถึงอุเบกขาบารมี เมื่อบำเพ็ญได้สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วก็จะบรรลุพระโพธิญาณ ดังนั้น ศีลบารมีจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในพุทธการกธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็น พระพุทธเจ้า)

สรุป จะเห็นได้ว่าศีลบารมีที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ที่ได้บำเพ็ญมานั้นยิ่งใหญ่ และมีความสำคัญมาก จนทำให้มนุษย์คนหนึ่งได้เป็นอริยบุคคล เพราะศีลบารมีที่ได้บำเพ็ญเพียรมาตลอด ด้วยความตั้งมั่นในใจ ก็ทำให้ประสบความสำเร็จได้

^{๓๗} พ.ป.(ไทย) ๓๒/๓/๑.